

Blackmore paralelno tumači i osnove teorije evolucije i sociobiologije, zbog čega je ovo djelo prikladno početnicima zainteresiranim za sve tri navedene discipline. Prijevod je vrlo čitak i sasvim će sigurno biti od koristi ne samo memetičarima nego i evolucijskim psiholozima, sociolozima i filozofima, ali bi trebao biti zanimljiv i kulturnim antropolozima budući da memetika nudi novi pogledi na evoluciju kulture. Upišete li u *Google* “meme machine” pronaći ćete 185.000 poveznica, što pokazuje da je *Stroj za mem* vrlo uspješan mem.

Bruno Pušić

dna.restless@gmail.com

Benedikt de Spinoza, *Traktat o poboljšanju razuma / Tractatus de intellectus emendatione*, priredio i preveo Zlatko Šešelj, Izdanja Antibarbarus (Biblioteka Latina & Graeca, knjiga LIII), Zagreb 2006, 111 str.

Prijevod je nastao – zajedno s prijevodom drugih Spinozinih djela (*Tractatus theologico-politicus & Tractatus politicus*) – koncem osamdesetih godina prošloga stoljeća, ali iz određenih razloga nije tiskan. Za ovo izdanje Zlatko Šešelj ponovo je pregledao tekst prijevoda i dodao latinski izvornik prema Gebhardtovu mjerodavnom izdanju (Heidelberg 1925), s opravdanim promjenama (pisanje poluvokala *j* i ograničenje pisanja riječi velikim početnim slovom). No zadržao je njegovu interpunkciju koja je pisana u duhu njemačkih latinista, s učestalim korištenjem zarezova. Osim toga unio je podjelu na paragrafe iz Bruderova izdanja (Leipzig 1844), ali samo za pojedinačne paragrafe od 1 do 110. Međutim, nije preuzeo Bruderovu podjelu na 15 tematskih cjelina. Ta podjela daje dobar sadržajni pregled cijele rasprave: I. O dobru za kojim ljudi najviše žude (§§ 1–10); II. O istinskome i najvišem dobru (§§ 11–16); III. Neka pravila življenja (§ 17); IV. O različitim načinima spoznavanja (§§ 18–24); V. O najboljem načinu spoznavanja (§§ 25–29); VI. O sredstvima intelekta, istinitim idejama (§§ 30–35); VII. O ispravnoj metodi spoznavanja (§§ 36–49); VIII. Prvi dio metode. O izmišljenoj ideji (§§ 50–65); IX. O pogrešnoj ideji (§§ 66–76); X. O dvojbenoj ideji (§§ 77–80); XI. O pamćenju i zaboravu (§§ 81–90; ovdje se prema Bruderovoj podjeli ne vidi da §§ 80–90 obrađuju vrlo važnu temu kognitivne sposobnosti zamišljanja [*imaginatio*], koja je,

doduše, također izvor nejasnih predodžbi, ali ima u filozofiji od Descartesa do Kanta [*Einbildungskraft*], pa tako i kod Spinoze, presudnu funkciju u posredovanju između osjetilne zamjedbe i čistoga mišljenja); XII. Drugi dio metode. O dvostrukoj spoznaji (§§ 91–94); XIII. O uvjetima definicije (§§ 95–98); XIV. O sredstvima pomoću kojih se spoznaju vječne stvari (§§ 99–105); XV. O silama i svojstvima intelekta (§§ 106–110). Priređivač Zlatko Šešelj dodao je svoju uvodnu raspravu (str. 5–19: “Život i djelo Barucha Spinoze”) te dodatnu raspravu “Spinozin *Traktat o poboljšanju razuma*” (str. 21–30), koju potpisuje Tomislav Reškovic.

Šešeljev uvod je informativan. Daje dobar uvid u povijesni kontekst i osnovne crte Spinozina života. No zabilježio sam i nekoliko lapsusa: umjesto ‘zakonskim’ treba ‘zakonskih’ (str. 11), umjesto ‘Leibnitz’ treba ‘Leibniz’ (str. 11), umjesto ‘Descartes’ treba ‘Descartesa’ (str. 12), umjesto ‘Luvainu’ treba ‘Louvainu’ (str. 13), umjesto ‘Schrifetn’ treba ‘Schriften’ (str. 16). No neoprostive su završne riječi tog uvoda, objavljenoga 2006. (iako ne znam kada je koncipiran): “Osim kraćih fragmenata Spinozinih tekstova, poglavito *Etike*, u nas nije bilo sistematskih pokušaja objavljivanja njegovih djela” (str. 19). To zaista nije točno jer imamo već više prijevoda Spinozinih djela: 1) *Renati des Cartes principia philosophiae more geometrico demonstrata* [Načela Decartesove filozofije dokazana geometrijskom metodom] (1663). Jedini spis koji je za života Spinoza objavio pod svojim imenom. Pisan je kao tumačenje Descartesove filozofije i posvema u njegovu duhu. U dodatku pod naslovom *Cogitata metaphysica* [Metafizičke misli] Spinoza je prvi put iznio svoja vlastita shvaćanja. Veliki dio toga imamo u hrvatskom prijevodu: *Metafizičke misli*, preveo Damir Barbarić (Prvi dio: cjelovit prijevod; Drugi dio: prevedeni § 1–9, izostavljeno § 10–14), u: Damir Barbarić, *Filozofija racionalizma*, Hrestomatija filozofije, svezak 5, Zagreb 1997, str. 235–263. 2) *Ethica ordine geometrico demonstrata* [Etika dokazana geometrijskom metodom] (1675). Glavni dijelovi nastali već oko 1662–65, više puta prerađivano te dovršeno 1675, tiskano prvi put 1677. u *Opera posthuma* (u Amsterdamu), ali je bilo zabranjeno već 1678. Iste godine kada i prvotisak objavljen je nizozemski prijevod na temelju originalnoga rukopisa (preveo J.H. Glazemaker, u *Nagelate schriften*, Amsterdam 1677) te tako sadrži važne tekstovne varijante u odnosu na *editio princeps*. Hrvatski prijevod: *Etika*, prvi dio: *O Bogu*, preveo Ozren Žunec, u: Damir Barbarić, *Filozofija racionalizma*, Hrestomatija filozofije, svezak 5, Zagreb 1997, str. 269–307; cjelovit prijevod: *Etika, dokazana geometrijskim redom*, preveo Ozren Žunec (dvojezično izdanje), Zagreb 2000, X, 534 str. (Filosofska biblioteka Dimitrija Savića). 3) Korespondencija. Hrvatski prijevod: *Listopisi; razmjena pisama između Spinoze i njegovih prijatelja i suvremenika od 1661. do 1676.*, priredio i preveo Ozren Žunec, Zagreb 2003,

XII, 459 str. (Filosofska biblioteka Dimitrija Savića). U “Bibliografiji” bi trebalo navesti barem jednu poznatu stariju monografiju na hrvatskom: Pavao Vuk-Pavlović, *Spinozina nauka*, Zagreb 1938, 172 str.

Reškovec uvod vrlo je kratak (10 str.), a cilj mu je uvesti u osnovne misli *Traktata*. U tome uspijeva, a glavni je zaključak (str. 29) da *Traktat* anticipira mnoge ključne misli iz *Etike*. U tome uvodu ipak nedostaje po koje jasnije objašnjenje Spinozina očitoga kartezijanizma u toj raspravi. Mislim da se Spinozin *Traktat* uopće ne može uspoređivati s Descartesovim djelom o metodi (str. 21), nego s njegovim nedovršenim ranim spisom *Regulae ad directionem ingenii*. Netočno je da je u Descartesa razum pasivan, a volja aktivna (str. 26). No najviše zbunjuju riječi: “kaže Spinoza u skladu sa svojom nominalističkom pozicijom” (str. 28). Ako je Spinoza nominalist, onda ja zaista ne znam što je nominalizam.

Kakva je kvaliteta prijevoda? Dovoljno je reći da je jasan i primjeren, dakle jako dobar. Lako se čita i nema prepreka u jezičnom razumijevanju. No nema ni prepreka da iznesemo i neke propuste u prijevodu. Prije nekih pojedinosti upozorio bih na izvjesnu nespretnost u podrubnim bilješkama ispod prijevoda jer se *prima facie* ne razlikuju Spinozina i prevoditeljeva objašnjenja, što se moglo tehnički puno elegantnije riješiti. U §§ 1–9 Spinoza kritizira ulogu pogrešno shvaćenih dobara (bogatstvo, čast, požuda) da bi njima u § 10 suprotstavio ljubav prema vječnom i neograničenom (beskonačnom). Zato ne vidim nikakvo opravdanje da se u § 2 *honor* prevodi kao ‘služba’, a ne ‘čast’. Pozivanje u podrubnoj bilješci na klasično značenje te riječi – napose ako mislimo na rimski *cursus honorum* – nema opravdanja. Imalo bi možda u Ciceronovu tekstu. Spinoza rabi *honor* slično kao, recimo, Hobbes (*Leviathan*, pogl. 10). Sam prevoditelj na svim ostalim mjestima ima za *honor* prijevod ‘čast’. U § 19 ne vidim zašto bi se *ad placitum* prevodilo ‘opća suglasnost’, a ne ‘proizvoljno’. Konvencionalnost označavanja može počivati na općoj suglasnosti. U ovome kontekstu Spinoza uvodi četiri načina spoznavanja. No očito je da se radi o stupnjevima, o hijerarhiji načina spoznavanja, među kojima je prvi – na koji se odnosi spomenuti izraz – najnepouzdaniji. Čini mi se da Spinoza u § 20 brka skolastičke pojmove *proprium* (*canis est animal latrans*) i *accidens essentialia* (*homo est animal rationale*). U *Traktatu* je očita Spinozina ovisnost o nekim pretpostavkama Descartesove filozofije, koje u konačnici potječu iz srednjovjekovne tradicije. Tako je za dokaze Božje egzistencije u trećoj meditaciji važno učenje o intrinzičnom (*realitas formalis*) i predodžbenom realitetu (*realitas obiectiva*), napose njegovo povezivanje s kauzalnim objašnjenjem porijekla ideja (uzrok ideje mora imati barem onoliko intrinzičnoga realiteta koliko ideja sadrži predodžbenoga). U *Etici* to se učenje spominje samo nuzgredno (I, prop. 17, schol. *veritas et formalis rerum essentia ideo talis est qui talis in Dei intellectu existit*

obiective). U *Traktatu* Spinoza preferira *essentia* umjesto *realitas*, iako to nije problem, jer inače u svojoj filozofiji izjednačuje *realitas*, *esse* i *perfectio* (usp. *Etika*, I, prop. 9). Primjerenu spoznaju odnosno potpunu sigurnost jamči intrinzična (formalna) bit, a izražena je predodžbenom ili predmetnom biti (*essentia obiectiva*), kako Zlatko Šešelj opravdano prevodi, iako bih ja preferirao izraz ‘predodžbena bit’ (usp. § 35; u latinskom je tekstu došlo do greške u označavanju početka paragrafa). Taj problem je priređivač dobro objasnio u podrubnoj bilješci 22 (str. 55; u trećem retku nakon ‘gdje’ ispalo je ‘je’). U *Traktatu* je očit trend prema definitivnome Spinozinu stajalištu da je dostatno imati ideje za prevladavanje sumnje i cjelokupnu metafizičku konstrukciju na temelju predodžbenih esencija. Jedna od prevoditeljevih dilema je kako prevesti *intellectus*, *mens*, *animus* i *anima*. Šešelj dosljedno prevodi ‘razum’, ‘duh’, ‘duh’ i ‘duša’. Očito je da Spinoza *mens* rabi u širem značenju da može obuhvaćati *intellectus*. No *animus* rabi u još širem i neodređenijem značenju tako da je tu potpuno opravdano prevoditi ‘duh’. Ja bih osobno *intellectus* preveo kao ‘intelekt’, a *mens* kao ‘razum’, a zaista ima dovoljno potvrde kod Spinoze za upotrebu izraza *mens* kao obuhvatne kognitivne sposobnosti. U latinskom tekstu § 61 nedostaje jedno slovo (*ntelligat*) što je očit znak da je priređivač za latinski tekst koristio Meijerovo internetsko izdanje, koje je dakako preradio. Posebno bih istaknuo ispravno prevodenje izraza *imaginatio* kao ‘zamišljanje’ jer to više odgovara upotrebi toga termina u filozofskoj tradiciji. Iako se možda češće rabi među filozofima, izraz ‘uobrazilja’ nema te prednosti. U § 94 bilo bi bolje za *cardo* upotrijebiti ‘stožer’ ili ‘glavna točka’ umjesto ‘glavni put’. Potkrale su se neke gramatičke (§ 96 ‘kojeg’ umjesto ‘koji’) i pravopisne greške (§ 99 ‘zahtijeva’ umjesto ‘zahtijeva’ i § 101 ‘izvućene’). U § 104 treba uz ‘osnove’ dodati ‘druge’ (*alio fundamenta*).

U skladu s koncepcijom biblioteke *Latina & Graeca* Zlatko Šešelj je dodao “*Fontes lectionum*” koji pokazuju kako je savjesno i pomno pristupio tekstu i kompetentno riješio neke dileme oko latinskoga originalnog teksta. “Bibliografija”, koja iza toga slijedi, manjkava je i neprimjerena za recepciju Spinozinih djela u Hrvatskoj. Unatoč kritičkim primjedbama u nekim pojedinostima, izdanje i prijevod Spinozina *Traktata* preporučujem kao dobar, pouzdan i jasan svakomu tko želi izučavati njegovu filozofiju.

Josip Talanga

Odjel za filozofiju

Centar za Hrvatske studije Sveučilišta u Zagrebu

Borongajska cesta 83d, HR-10000 Zagreb

josiptalanga@yahoo.com